

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АРХЕОЛОГИЯ ВА БУХОРО ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ

(Энг қадимги замонлардан ҳозиргача)

мавзусида Республика миқёсидаги илмий-амалий конференция

МАТЕРИАЛАРИ

2024 йил 10 май

Бухоро – 2024

Илмий-амалий анжуман Бухоро тарихи, манбашунослиги, тарихшунослиги, археологияси, этнографияси, нумизматикаси, шаҳарсозлиги, маданият ва санъати соҳаларида амалга оширилаётган энг янги илмий натижаларни илмий жамоатчиликка етказиш, фан ва таълимнинг узвий боғлиқлигини кучайтириш мақсадида Бухоро давлат университетида **2024 йил 10 май** куни **“БУХОРО ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ” (ЭНГ ҚАДИМГИ ЗАМОНЛАРДАН ҲОЗИРГАЧА)** мавзусидаги Республикао микёсида илмий-амалий конференция белгиланган тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўтказилди.

Ушбу илмий тўплам кенг илмий жамоатчилик, Бухоро тарихи билан қизиқувчилар, тарихчилар, магистрантлар ва талаба ёшларга мўлжалланган

Масъул муҳаррир:

БухДУ профессори, тарих фанлари доктори

Ҳ.Ҳ.Тўраев

Таҳрир хайъати ва аъзолари:

О.Х.Ҳамидов - Бухоро давлат университети ректори, и.ф.д., профессор
Т.Х.Расулов - илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор, ф.ф.д., профессор
А.А.Болтаев - Тарих в юридик факультети декани, ф.ф.д., доцент
Ф.У.Темиров - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси мудири, т.ф.ф.д (PhD) доцент
С.И.Инояттов – Бухоро давлат университети профессори, т.ф.д.
М.И.Ниязова - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси доценти, т.ф.н
М.Б.Қурбонова - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси доценти, т.ф.н
Ф.Ҳ.Бобожонова - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси доценти, т.ф.н
А.Ҳ.Болтаев - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси доценти, т.ф.ф.д (PhD)
Б.Б.Болтаев - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, т.ф.ф.д (PhD)
О.И.Ражабов - Археология ва Бухоро тарихи кафедраси катта ўқитувчиси,
Ш.Ў.Носиров – Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси,

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчилар:

Темиров Ф.У. – Археология ва Бухоро тарихи кафедраси мудири
Умаров Б.Б. – Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси
Носиров Ш.Ў– Археология ва Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси

Мазкур тўплам Бухоро давлат университети Илмий Кенгашининг 2024 йил 4 майдаги
9 – сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

*Илмий-амалий анжуман материалларида ёритилган тарихий жараёнлар,
маълумотлар, чиқарилган хулосалар, манба ва адабиётлар учун муаллифларнинг
ўзлари масъул ва жавобгардир*

Мазкур асар барча Бухоро амирлигига оид илмий изланишлар олиб борувчи тарихшунослар, шарқшунослар, матншунослар учун мўлжалланиб, тожик тарихшунослик илмининг улкан ютуқларидан бири ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Абдулзода Зиёдулло Назар. “Тўхфаи шоҳӣ”-и Абдуазими Сомӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ// Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои таърих.-Душанбе, 2023.- 168 с.
2. Ахмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари (Қадимги замон ва ўрта асрлар).- Тошкент: Ўқитувчи, 2001.- 352 с.
3. Джурабаев Дж.Х. Политическая история Бухарский эмират во второй половины XVIII - первой половины XIX вв.- Худжанд: Ношир, 2013.- 318 с.
4. Джурабаев Дж.Х. Бухарский эмират во второй половины XVIII - первой половины XIX вв. (В письменных источниках)// Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук.- Душанбе, 2014.- 426 с.
5. Замонов А. Бухоро манғит амирлари тарихи.- Тошкент, 2023.-176 с.
6. Замонов А., Эгамбердиев А. Бухоро амирлиги тарихи.-Тошкент: Тамаддун, 2022.- 184 с.
7. Замонов А., Эгамбердиев А. Ўзбекистон тарихи. 4-чи қисм.-Тошкент: Баёз, 2022.- 560 с.
8. Мирзо Абдулазими Сомии Бўстонӣ. Тухфаи шоҳӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавоии Абдулов Зиёдулло Назарович.-Душанбе, 2023.- 336 с.
9. Семенов А.А. Избранные сочинения.- Душанбе, 2013.- 408 с.
10. Тошова Ш. Мирзо Абдулазим Сомийнинг ҳаёти ва илмий меросига доир янги маълумотлар. bukhar1.uz.
11. Тўраев Х. Бухоро тарихи ёзма манбалари (Дарслик).- Бухоро: “Дурдона”, 2023.- 204 с.
12. Ҳайдаршо Пирумшоев. Кашшофи нақди таърих.-Душанбе: Деваштич, 2004.-162 с.
13. Ўзбекистон тарихига оид манба ва тадқиқотлар (XIX- XIX аср бошлари).-Тошкент, 2022.-456 с.

**“ТАЪРУФИ МУСЛИМИН” ЖУРНАЛИ: БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ
ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР ҲАҚИДА**

Дилноза Жамолова

*Ўзбекистон ФА Тарих институти директори ўринбосари, тарих фанлари доктори
Шарофов Дилшод Равшан ўғли БухДУ, Археология ва Бухоро тарихи
кафедраси ўқитувчиси*

Бухоро ва Усмонли турк султонлиги тараққийпарварларининг ўзаро алоқаларидаги муҳим воситалардан бири матбуот соҳасидаги ҳамкорлик бўлиб, газета ва журналлар муҳаррирлари ҳамда журналистлари ўзаро маълумот алмашганлар, ҳар икки мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, янги усул мактаблари ва бошқалар ҳақида мақолалар бериб борилган. Истанбулда нашр этилган Абдурашид Иброҳим муҳаррирлигидаги “Таъруфи муслимин” (“Мусулмонлар таърифлари”) журналида Бухоро амирлигидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар кенг ёритиб борилган.

“Таъруфи муслимин” журналининг муҳаррири Абдурашид Иброҳим (1857–1944) бўлиб, туркий халқларни диний бирликка чорлаган тараққийпарварлардан эди. 1907 йилнинг охирида Россияни тарк этган Абдурашид Иброҳим Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Етисувга саёҳат қилган. 1907 йил охири – 1908 йил бошларида Туркистонда бўлган Абдурашид Иброҳим, бу ерда мустамлакачиликнинг аччиқ асоратларини, шунингдек, Россия ҳукумати қўли остидаги мусулмонларнинг оғир аҳволини кўрган. Абдурашид Иброҳим Бухорода ёшлар билан учрашганда, уларнинг замонавийликка бўлган

интилишларидан мамнун бўлган ва: *“Толиби илмлар билан жуда кўп марта гаплашдим, уларнинг истеъдодий фитратини синаб кўрдим. Қисман Бухоро талабалари замон талабларига жавоб беради. Мен Бухорода эканман, Русиянинг Қозондан келган маъмури Бухоро мадрасаларини тафтиш қила бошлади. Бу кун талабалари орасида “зарарли” наирлар тарқалган ва баъзи мажаллаларда ҳаяжонлантирарли мақолалар ҳам ёзилган экан”*¹, деб маълумот берган. Абдурашид Иброҳимнинг Муҳаммад Икром ибн Абдусалом (Икромча домла) ва Бухоро жадидлари билан учрашуви рус маъмурларининг диққат марказида ҳамда назоратида бўлган².

Абдурашид Иброҳим Бухородаги сафарини якунлаб, Самарқандга борган ҳамда Туркистон жадидларининг ёрқин намояндалари Маҳмудхўжа Бехбудий ва Абдулқодир Шакурий билан учрашган. Уларнинг маориф соҳасидаги хизматларини эътироф этиб, туркий миллат қаҳрамонлари деб таърифлаган³.

Абдурашид Иброҳим 1910 йилнинг мартада Истанбул келиб, ўзининг ижтимоий-сиёсий фаолиятини бошлаган ва “Таъруфи муслимин” журнаliga асос солган⁴. Ушбу журнал саҳифаларида Туркистондаги сиёсий жараёнлар, айниқса, Бухорода 1909 йил сентябр ойида очиқ имтиҳондан сўнг ёпиб қўйилган янги усул мактаби, 1910 йил январ ойида содир бўлган сунний ва шиа ўртасидаги низолар тафсилотлари ўрин олган. Бухородаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳақида, асосан, журнал мухбир-журналистлари Нурализода Хусний ҳамда Аҳмад Тожиддинлар маълумот бериб борганлар. Бундан ташқари, Бухоро, Самарқанддан келган мактублар ҳам журнал саҳифаларида эълон қилинган. Нурализода Хусний Бухоро шахрида содир бўлган сунний-шиа низоси ҳақида “Таъруфи муслимин” журналида батафсил маълумот беришга ҳаракат қилган.

Нурализода Хуснийнинг ёзишича, 1910 йил бошидаги воқеалар Бухоро ҳукуматидаги муҳим давлат идораларини эгаллаб турган шиаларнинг айби билан содир бўлган⁵. Муаллиф руслар Бухорони ўзларига бўйсундиргандан кейин шиаларга катта ишонч билдирганлари ва ўзларнинг Бухородаги айрим ишларини улар билан мувофиқликда олиб борганларини таъкидлайди. Руслар шиаларнинг ёрдами билан *“уларнинг ҳаётини хавф остига қўйиб бўлса-да, Бухоро шахрига ҳатто кичик рутбали бўлсин рус зобитини киритмай барча ҳодисалар”* бостирилганлиги тўғрисида ҳисобот берган⁶. Аммо муаллифнинг бу маълумоти хато бўлиб, Бухородаги шиа-сунний низосига тўхтатиш учун Самарқанддан генерал Лелинтал бошчилигида 2000 кишилик қўшин Бухоро шахрига етиб келган эди⁷.

Нурализода Хуснийнинг ёзишича, диний низолар тўхтатилгач, Россиядан Бухорога К.Пален бошчилигидаги тафтиш комиссияси келган. К.Паленни амирликдаги диний қарорлар (фатво) ва шариатнинг замонавий оқимларга муносабати қизиқтирган. Насрулло Қўшбеги орқали К.Пален муфти Икромни учрашувга таклиф қилган, аммо рад жавобини олган. Шундан кейин К.Пален муфти Икром хонадонига ташриф буюрган ва ўзини қизиқтирган саволларга атрофлича жавоб олган⁸.

Ушбу журналда Аҳмад Тожиддиннинг Туркистоннинг ярим мустақил ҳукмдорлари ва уламосига нисбатан танқидий муносабат билдирилган мақолалари ҳам нашр қилинган.

¹ Abdürreşid İbrahim. Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyetin Yayılması. İstanbul: İşaret Yayınları. 2012. S. 52.

² Ўзбекистон Миллий архиви, И-461-фонд, 1-рўйхат, 948-иш, 11-варақ ва унинг орқа томони.

³ Abdürreşid İbrahim. Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyetin Yayılması. S. 57.

⁴ Таъруфи муслимин” журналининг 1-сони 1910 йил 16 апрелда нашр қилинган.

⁵ *Bu haqda qarang: Abdurashidov Z. “Shimol shamoli” yoki Buxoroning uygʻonishi: Istanbuldan nazar // “Oʻzbekiston: til va madaniyat” jurnali. 2022. №3. 92-bet; Нурализода Хусний. Бухоро мухобирларимиздан. Бухоро холи таҳликада // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №2. 29-бет.*

⁶ Нурализода Хусний. Бухоро мухобирларимиздан. Бухоро холи таҳликада // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №2. 30-бет.

⁷ Бухорон Шарифда пайдо бўлган бетартибликлар хусусида // “Туркистон вилоятининг газети”. 1910 йил 21 январ.

⁸ Нурализода Хусний. Бухоро мухобирларимиздан. Бухоро холи таҳликада // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №2. 29-бет.

У Бухоро амири Саййид Абдулахадхонни¹ буюк Темурнинг “адолат тахти”ни бутунлай вайрон қилган дунёдаги энг бахтсиз ҳукмдор деб атайди² ва “мамлакатни шундай аҳволга олиб келган Абдулахаддир ва Бухоро ўзининг сўнгги кунларини яшамоқда” деб ёзади. Аҳмад Тожиддин бу муваффақиятсиз сиёсатнинг асосий сабабини “амирнинг мамлакатни бошқаришга қодир эмаслиги ва ҳокимиятнинг сиёсий ишлардан заррача ҳам хабари бўлмаган бир гуруҳ жоҳиллар қўлига тўлиқ ўтганлигида”³, деб ҳисоблайди. Аҳмад Тожиддин 25 йил Бухоро амирлигини бошқарган амир Саййид Абдулахадхон ҳақида танқидий фикр билдиришда ҳукмронлигининг сўнгги йилларини асос қилиб олган бўлиб, аслида амир Саййид Абдулахадхон даврида Бухоро амирлигида иқтисодий, ижтимоий, маданий ва маориф соҳаларида қатор ислохотлар амалга оширилган эди⁴.

Журналга Бухородан келган яна бир бошқа хабардан маълум бўлишича, маҳаллий аҳоли таркибидан бўлган махфий жосуслар тараққийпарварлар ҳақида маълумот тўплаб, уларни амир идорасига ва Когон (Янги Бухоро)даги Россия империясининг сиёсий агентига топширган. Жосуслар тараққийпарварларнинг Усмонли турк султонлиги билан алоқалари, шунингдек, у ердан олинган турли китоблар, газета ва журналлар ҳақида етарлича маълумот тақдим қилган⁵. Бундан ташқари, “Таъруфи муслимин” журнали ўз ўқувчиларига Туркистоннинг умумий ижтимоий-сиёсий манзарасини кўрсатишга ҳам ҳаракат қилади.

Россия империяси маъмурияти шиа-сунний тартибсизликлари ортидан хорижий адабиёт ва даврий нашрларни олиб келиниши ва тарқатилиши устидан назоратни кучайтирган. Аммо журналнинг Бухородаги мухбирлари “Таъруфи муслимин” газетасига хабарлар ҳамда мақолаларнинг мунтазам етиб боришини таъминлаб турган. Бухородан юборилган бир хабарда ёзилишича, сиёсий агент Когондаги маҳаллий матолар билан савдо қилувчи дўкандорнинг олдига келиб, дўкандорнинг Истанбулдан хат ҳамда турли газеталар олгани ҳақида маълумотга эга эканлигини, уларни топшириши кераклигини айтиб унга таҳдид қилган. Қилинган дўк-пўписаларга қарши бу савдогар бирор бир жўяли жавоб бера олмай, ҳеч қандай хат олмагани, обуна бўлган журналларни ўзи ўқимай, бошқаларга беришини айтган. Сиёсий агент дўкандорни ҳақорат қилиб, бу ишни охирига етказаман, деб таҳдид қилган. Журнал таҳририяти ушбу хабарга ёзган изоҳида: “Бухоро ҳукмдори ва бухороликлар Россия империясининг мамлакат ичида бундай сиёсат юритишига қарши туришлари ва йўл қўймасликлари керак. Ҳар бир бухоролик ўз уйи остонасидан исталган рус амалдорини киритмаслик учун журъатли бўлиши лозим. Акс ҳолда, вазият бутунлай уларнинг қўлига ўтади”⁶, деб уқтирган.

“Таъруфи муслимин” журнали Россия империясининг Бухоронинг ички ишларига аралашувига ўз муносабатини билдириб, амирликни ташқи сиёсий мустақиллигини қўлдан бой берган бўлса-да, алоҳида давлат сифатида таърифлайди⁷. Унинг фикрича, бугун таҳсил олаётган талабалар нафақат Бухоронинг, балки бутун дунё мусулмонлари нажот топишига умид берувчи ягона омилдир. У бухоролик талабалар ҳақида сўз юритар экан, агар улар Бухоро ва бошқа мамлакатлар ўртасидаги тараққиёт фарқини, ўз ватанлари ўлим ёқасида эканини англаб олсалар, тез орада “уламо” номини олган жоҳиллар гуруҳининг бирор бир маъноси қолмайди, биз учун ўз аҳамиятини йўқотади, деб ҳисоблайди. У Волгабўйи ва бухоролик мусулмонларни қиёслади, улар орасидаги

¹ Саид Абдулахадхон (1857 – 1910) — Бухоро амирлиги доирасида ўзбек давлатини бошқарган манғитлар сулоласининг 1885 – 1910 йиллардаги етакчиси.

² *Bu haqda qarang:* Abdurashidov Z. “Shimol shamoli” yoki Buxoroning uygʻonishi: Istanbuldan nazar. 100-bet; Аҳмад Тожиддин. Афғонистон – Бухоро // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №8. 128-бет.

³ Аҳмад Тожиддин. Афғонистон – Бухоро. 128-бет.

⁴ *Bu haqda qarang:* Жамолова Д. Бухоро амири Абдулахадхон ва унинг сиёсий фаолияти // “Ўзбекистон тарихи” журнали. 2018. №1. 32 – 47-бетлар.

⁵ Бухорода хуфийа усули // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №5. 69 – 70-бетлар; Ўзбекистон Миллий архиви, И-461-фонд, 1-рўйхат, 1919-иш, 12 – 20-варақлар.

⁶ Бухородан олдигимиз бир варақа // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №9. 151 – 154-бетлар.

⁷ Аҳмад Тожиддин. Бухоро талабаларила ҳасби ҳол // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №15. 241-бет.

ижтимоий-сиёсий йўналишдаги фарқларни очикроқ кўрсатишга ҳаракат қилади. Россия мусулмонлари расмий ҳокимиятнинг ҳар қандай ноқонуний хатти-ҳаракатига норозилик билдираётган вақтда, давлат сифатида ички сиёсий ва иқтисодий мустақилликка эга бўлган бухоролик мусулмонлар империя амалдорининг бир сўзига ҳам муносиб жавоб бера олмаслигига ачинади. Когон (Янги Бухоро)даги Россия империясининг сиёсий агенти Бухорога келиб, истаган ишни қилишига бухороликларнинг оғиз очганча қараб туришини қоралайди. Муаллиф бу қадар ожизлик, бу қадар жаҳолатни ҳатто мустақиллик туйғусини озроқ бўлса ҳам сингдиришга қодир бўлмаган қолоқ таълимда, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, мадрасанинг 20 йиллик дастурини тамомлаган кейин ҳам оддий трамвай чиптачисининг ҳақоратли ҳаракатларига жавоб бера олмайдиган инсон ўз Ватанини, динини, эътиқодини Россия империяси тажовузидан ҳимоя қила олмайди. Аҳмад Тожиддин давлатчиликни ҳаракатлантирувчи ва асосини ташкил этувчи барча кучлар яроқсиз ҳолга келиб қолган тақдирда ҳам миллатнинг умиди бўлган талаба келажакдаги ўзининг йўналишини аниқ билиши ва бўлаётган жараёнларга сергак боқиши керак, дейди. Ҳақиқий илм эгаси, ҳеч нарсага қарамай, доимо эътиқоди ва ватанини ҳимоя қила олишга қодир бўлиши керак, деб ҳисоблайди. Илм ўрнига жаҳолат ва ожизликни тарқатаётган Бухоро мадрасаларининг бугунги аҳволи билан бундай мақсадларга эришиб бўлмаслигини уқтириб, бухоролик ёшларни зудлик билан мусулмон дунёси маркази бўлган Истанбулга ўқишга юборишларини тавсия қилади. Муаллиф Бухородан ҳар йили 20-25 нафар талаба Истанбулда таҳсил олса, ўн йилдан сўнг ҳақиқий ватанпарварлар, Темурнинг ҳақиқий авлодлари етишиб чиқади, деб ўйлайди. Ва катта эҳтимол билан, 20-30 йилдан кейин Бухоро Россия империясига қарши тура олади¹, деб таъкидлайди.

“Таъруфи муслимин” журналида Истанбулда таҳсил олаётган Абдурауф Фитратнинг ҳам мақоласи босилган бўлиб, бу форс тилидаги “Бухоро вазири Насруллоҳбей Парвоначи афанди ҳазратларина очик мактуби” эди². Мактуб Амир Олимхон Бухоро тахтига ўтиргач, Насруллоҳ парвоначини бош вазир этиб тайинлаши муносабати билан ёзилган. Мактуб “*Аниқдирки, ҳеч қайси миллат ҳеч бир замонда бизда бўлганидек юрти хароблик, халқи фалокат, аёнлари пасткашлик, идора аҳли фасод, золимларнинг қон сўриши, ажнабийлар калакалари, истиқболнинг мушкуллиги каби иллатларга мубтало бўлмаган! Бутун мамлакат ва миллатни шу аҳволга келтириб қўйдикки, дунёдаги энг қийин ва ташвишли кунларда яшаётган одамлар ҳам бизнинг аҳволимизга маънос тортиб, қон йиғламоқдалар*”³, деб бошланади. Абдурауф Фитрат Туркистон жамиятидаги муаммоларни танқид қилиб, янги вазирнинг ислохотлар ўтказишига умид қилиб: “*Не монё борки, тартиботи жадида воситаси билан миллий саодатимизнинг янги истиқболли воситаси билан миллий саодатимизнинг янги истиқболли йўллари очиб, қадримиз ва тақдиримизни аъло даражада шарафлай олмайсиз? Бир зоти комилнинг ҳаққи учун Ватанимиз ҳамдўст ва ҳамдин кишиларга тўла бўлса қанчалар савоб?! Бир миллатнинг ҳаёти учун қайғуриб, Аллоҳнинг фазлу карамига сабаб бўлмоқдан қайси шуҳрат ортиқроқдир? Раият орасида Сизга нисбатан ихлос ва муҳаббат бор, бу Яратганнинг карамидирки, Сизни фавқуллодда нуфуз соҳиби қилиб бошимизга юборди. Олий ҳазрат тождор падари бузрукворимиз, адолатпарвар подшоҳимиз бизни тарбият ва танзим этмак амрини сизга берган*”⁴, деб жадидларни қўллаб-қувватлашга чақиради.

¹ Аҳмад Тожиддин. Бухоро талабалари хасби ҳол // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №15. 242 – 245-бетлар.

² Бухороли Абдурауф [Фитрат]. Бухоро вазири Насруллоҳ бей Парвоначи афанди ҳазратларига очик мактуби // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №25. 10-бет. Ушбу мактуб 2003 йили Абдурауф Фитратнинг “Танланган асар”лари 3-жилдида чоп этилган: Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Тошкент: Маънавият, 2003. 226 – 228-бетлар.

³ Бухороли Абдурауф [Фитрат]. Бухоро вазири Насруллоҳ бей Парвоначи афанди ҳазратларига очик мактуби // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №25. 10-бет.

⁴ Бухороли Абдурауф [Фитрат]. Бухоро вазири Насруллоҳ бей Парвоначи афанди ҳазратларига очик мактуби // “Таъруфи муслимин” журнали. 1910. №25. 10-бет.

“Таъруфи муслимин” журналида Абурауф Фитратнинг “Ажабо, Бухоро хароб аҳволда” мақоласи ҳам нашр қилинган бўлиб, унда Бухоро амирлигидаги мутаассиб уламоларнинг ҳар қандай янгиликка қарши чиқаётганлари, Туркистондаги таълим тизими умуман замон талабларига жавоб бермаслиги, миллатлар тараққий этишлари учун дунёвий билимларни ўқишлари зарурлигини ёзади. Бухоронинг янги ҳукмдоридан кўплаб ислохотлар амалга оширилишига умид билдиради¹.

Хулоса қилиб айтганда, XX аср бошларида Истанбулда нашр этилган “Таъруфи муслимин” журнали саҳифаларида Бухоро амирлигидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, уларнинг ривожланиш босқичлари таҳлил қилиниб, минтақада Россиянинг мустахлакчилик сиёсати кенгайиб бораётганлигидан огоҳликка чақирилган. Туркистон ва бухороликларни ўз мустақилликларини сақлаб қолиш учун жаҳид-қадим, мазҳаб низоларига чек қўйишлари зарурлиги уқтирилган. Мамлакатда замонавий билим берадиган мактаб ва мадрасалар ташкил қилиш кераклигини таъкидлаб, турк тараққийпарварлари ҳамкорликка доим тайёр эканликлари қайд қилинган. Бухоролик тараққийпарвар уламолар Муфти Икром, Муфти Розикларнинг турк зиёлилари билан ўзаро алоқа олиб бораётгани эътироф этилган. Туркистон ва Бухоро ёшлари турк матбуотида билан мунтазам танишиб боришдан ташқари улар билан ёзишмалар олиб борганлар. Мактаб, матбуот ишларини ташкиллаштиришда ҳамкорлик қилганлар. Бу жараёнлар ўз натижасини берган ва Туркистон жамиятига замонавийлик кириб келишига хизмат қилган.

АШТАРХОНИЙЛАР ДАВРИДА БУХОРО ХОНЛИГИ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА СОЛИҚ ТИЗИМИ

Музробжон Абдуллаев

тарих фанлари доктори, АнДУ

Ўзбекистон тарихи кафедраси профессори.

Тел. +998.90. 258-98-92. E-mail: muzrobjon@list.ru

Расулбек Абдурасулов

АнДУ Ўзбекистон тарихи кафедраси

таълим докторанти

Тел. +998.93. 690-08-58. E-mail: rasulbek0505@mail.ru

Аштархонийлар сулоласи (1601-1756)нинг Бухоро хонлигидаги ҳокимияти феодал-қабилла бошлиқлари ва зодагонларга қарам бўлиб, амалда улар мамлакатни бошқарардилар. Мамлакатни хароб аҳволга келтирган ўзаро урушлар, Нодир Муҳаммад (1642-1645) ҳукмронлик қилган даврда ўзаро низо-урушларнинг авж олиши, шунингдек, ташқи душманларга қарши олиб борилган самарасиз курашлар Бухоро хонлари ҳокимиятини батамом путурдан кетказди. Мамлакатда сиёсий бошбошдоқлик, тарқоқлик XVIII асрга келиб янада кучайди. Бу даврга келганда хон ўзбек қабилаларининг амирлари кўлида кўғирчоқ бўлиб қолди.

Аштархонийлар даврида Бухоро хонлиги ҳудуди кескин қисқариб кетди. XVII аср бошларига тегишли манбаларда хонликка бўйсунувчи олтита вилоят – Бухоро, Самарқанд, Сағараж, Ўратепа, Шаҳрисабз ва Ғузур тилга олинади, холос. Кейинчалик Имомқулихон томонидан Ҳисор, Тошкент, Туркистон, Фарғона, Балх вилоятлари қайта бўйсундирилган бўлса-да, Хуросондаги бир неча йирик вилоятлар (Ҳирот ва бошқа ҳудудлар) ва Хоразм Бухоро хонлиги таркибидан бутунлай чиқиб кетди.

¹ Бухороли Абдурауф [Фитрат]. Ажабо Бухоро хароб аҳволда // “Таъруфи муслимин” журнали. 1911. №50. 8-бет; Бухороли Абдурауф [Фитрат]. Ажабо Бухоро хароб аҳволда // “Таъруфи муслимин” журнали. 1911. №51. 7-бет.

Kamolov Ixtiyor Nigmatullayevich. BUXOROLIK TAKINAXOTUN VA UNING SOHIBQIRON O`GLI.....	80
Olimova Iroda. BUXORO BUNYODKORLIGIDA MIRZO ULUG`BEKNING AMALGA OSHIRGAN SAY-HARAKATLARIDAN TARIXIY LAVHALAR.	81
Usmonaliyeva Madina Komiljon qizi, Normatov Otabek Maxamatjonovich. BUXORODAGI MIRZO ULUG`BEK DAVRIGA OID TANHO INSHOOT – “ULUG`BEK MADRASASI” ...	84
Islomova Gulchiroy Muzaffar qizi, Utayeva F.X. AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA TIJORAT VA SAVDO MARKAZLARIGA E`TIBOR.....	87
Avliyakovna Nafisa Muzafarovna. BUXORO – XALQARO SAYYONCHILAR MARKAZI	88

2-ШЎБА. БУХОРОНИНГ ХОНЛИКЛАР (АМИРЛИК) ДАВРИ (ШАЙБОНИЙЛАР, АШТАРХОНИЙЛАР ВА МАНҒИТЛАР) ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИ (АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ, ШАҲАРСОЗЛИК, ИЛМ-ФАН, САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ).....92

Ғаффоров Ш.С. БУХОРО ХОНЛИГИНИНГ АНТОНИЖЕНКИН СОН ЭСТАЛИКЛАРИДАГИ ТАВСИФИ	92
Шодмон Воҳидов, Гулпарӣ Шарифова. (НА ОСНОВЕ КАТАЛОГА БИБЛИОТЕКИСАДРИ ЗИЯ).....	96
Абдукаримов Жамолӣддин Аҳмадалиевич. Мирзо Абдулазим Сомий Бўстонийнинг “Тўхфаи шоҳий” асарига оид янги тадқиқот	100
Дилноза Жамолова, Шаропов Дилшод Равшан ўғли. “ТАЪРУФИ МУСЛИМИН” ЖУРНАЛИ: БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР ҲАҚИДА	103
Музробжон Абдуллаев, Расулбек Абдурасулов. АШТАРХОНИЙЛАР ДАВРИДА БУХОРО ХОНЛИГИ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА СОЛИҚ ТИЗИМИ.....	107 Акбар
Замонов. АБДУЛЛАХОН II ШАХСИЯТИГА НАЗАР	110
J.J.Majidov, H.Bobomurodova. SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORO ME`MORCHILIGI.....	114
Vaqoyev Umidjon Shuhrat o`g`li. ASHTARXONIY UBAYDULLAXON II DAVRIDA BOBURIYLAR IMPERIYASI BILAN DIPLOMATIK ALOQALAR	115
Nargiza Isomiddinova Xusniddin qizi, Feruza Bobojonova Hayatovna. BUXORO XONLIGI TA`LIM TIZIMI.....	117
Гулируҳсор Темирова. МИР МУҲАММАД АМИН БУХОРИЙ ВА УНИНГ “УБАЙДУЛЛАНОМА”.....	119
Norova Zilola Raxmatullo qizi, Utayeva F.X. BUXORO VA XIVA XONLIKLARINING TASHQI SAVDO ALOQALARI	121
Olimova Dilsora, Bobobjonova Feruza. BUXORO AMIRLARINING KUNDALIK DINIY ANKOMLARI.....	122
Dusaliev Muysin Tura o`g`li. XIX ASRNING BIRINCHI YARMIDA QO`QON-BUXORO MUNOSABATLARI	126
Berdiyev Jamshid Panjiyevich. XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA QASHQADARYO VONASI HUNARMANDCHILIGI HAQIDA VA`ZI MULOHAZALAR	129
Ҳусен Хайруллоевич ДЖУРАЕВ. БУХОРО САРОЙ ВА МАДРАСАЛАРИ, КУТУБХОНАЛАРИДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТГАН МИРЗА, МУНШИЙ, ХАТТОТЛАР ВА КОТИБЛАР ТАРИХИ.....	132
Соҳиба ҚОДИРОВА. БУХОРОДА МУСИҚА САНЪАТИ РИВОЖИНИНГ МИЛЛИЙ-ЭТНИК ХУСУСИЯТЛАРИ	135
Ismailov G`afurjon Xasanovich. ISTANBULDAGI BUXORO TEKKESI – O`TMISH VA BUGUN.....	138
Normatov Otabek Maxamatjonovich. BUXORODAGI SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARI TARIXIDAN.....	143
Hamroyev Asliddin Umed o`g`li. AMIR HAYDAR MAKTUBLARIDA IQTISODIY MASALALARNING YORITILISHI	144